

"Колобок" у контексті постмодернізму, або стара казка на новий лад

Почнемо розмову з цитат визнаних класиків.

В. Я. Пропп: «Казка настільки різноманітна, що вивчати її як явище у всьому його обсязі і у всіх народів неможливо. Тому матеріал повинен бути обмежений ...».

О. С. Пушкін: «Казка – брехня, та в ній натяк, добрим молодцям урок».

Обмовлюся, що в фокусі нашої розмови будуть, перш за все, психологічні аспекти.

Казка «Колобок» є не тільки однією з найвідоміших, але і однією з найзагадковіших казок індоєвропейського епосу.

Н. В. Лозовська наводить 39 варіацій цієї казки: білоруська казка «Втік пиріг»; українська про коржика; норвезька про пироги; шведська «Маленька Ліза»; англійська «Джонні-пончик»; шотландська «Лисиця і маленька Пампушка»; «Вівсяний коржик»; ірландська «Зачарований пудинг»; литовська «Лисячі сночки»; узбецька «Лисиця і вовк». Крім того, ця казка відома чехам, полякам, туркменам та іншим народам.

Широкий ареал поширення казки «Колобок», безперечно, свідчить про її важливість в справі передачі деяких сакральних знань. Невипадково цю казку високо цінував педагог К.Д. Ушинський, навіть зробив свій варіант літературної обробки цієї казки.

Однак, як вважають слов'янські дослідники, найбільш архаїчний і повний варіант казки про колобка був записаний А. Н. Афанасьєвим.

Будемо виходити з того, що зміст казки всім знайомий з дитинства, тому текст наводити не будемо. Почнемо з невеликого лінгвістичного коментаря:

1. Колобок - здобний, прісний коржик. (А. Н. Афанасьєв)

2. Колобок - невеликий, круглий хлібець (Тлумачний словник Ушакова)

3. Колобок (в женском роде – Клецка (Галушка)) – комок из пресного теста, иногда скоромный (не постный), в похлебку. (Словарь живого великорусского языка Даля)

У протопопу Авакума, в його «Житті ...» (друга половина XVII століття) читаємо. «...Фекла Симеоновна: оне нам от смерти голодной тайно давали отраду, без ведома ево, – иногда пришлют кусок мясца, иногда колобок, иногда мучки и овсеца».

За Наумовим, в Симбірській губернії початку XIX століття «колебятка» означало останній хліб з діжі. Є і гастрономічні аналоги у інших народів.

Джажили букче (Чарівні колобки) - туркменське святкове блюдо. До речі, в туркменській казці колобок - дівчинка.

Баурсаки - традиційна середньоазіатська страва, поширена у казахів, киргизів, татар, башкир, монголів, уйгурів. Невеликі круглі пончики з прісного або дріжджового тіста, готуються шляхом смаження у фритюрі в казані, є неодмінним атрибутом святкового столу.

Отже, казка «Колобок» не тільки досить поширена у індоєвропейців, а й має гастрономічну відповідність, використовується в ритуальній кухні. Знання, що передаються за допомогою цієї казки, мали особливу значимість для предків.

Є.С. Новик (2004): «В результаті аналізу зв'язку ритуального дійства і супроводжуючого його тексту, вивчення співвідношення вербальних і невербальних текстів як двох взаємопов'язаних маніфестацій єдиної усної традиції, породжених ідентичними механізмами, виникає паралелізм структури шаманського камлання і морфологічної схеми фольклорного наративу».

С.Ю. Неклюдов (2008) зазначає, що народна культура (та й не тільки народна) схильна багаторазово передавати свої повідомлення в різних кодових системах, страхуючи їх від змістовних втрат. Причому подібний синкретизм тим сильніший, чим архаїчніше традиція.

Які ж знання зберігає ця казка?

Відповідь на це питання шукали багато дослідників: Н.І. Толстой, Ю.Г. Фефелова, Г.І. Кабакова, Т.В. Ців'ян, В. Мершавка, Орлов В.Б. та ін.

На жаль, автори потрапили у полон профанічного (термін Рене Генона) сприйняття тексту і пішли по шляху вульгарного тлумачення-причиною тому став фінал казки. Чого варта назва статті Ців'ян «Фатальний шлях колобка». Орлов взагалі наполягає, що кінець казки втрачений, тому що не може, мовляв, казка завершуватися настільки трагічно.

Буду дотримуватись думки, що казка, збережена на такій величезній території, серед великої кількості народів, до того ж підкріплена ритуальним харчовим кодом, не може нести негативний, руйнівний сенс. Безперечно, «Колобок» - позитивна казка. Це необхідно прийняти як аксіому. Потрібно тільки сприймати казку не через призму сучасного невротичного мислення, а в контексті Традиції. Психологія людини традиційного суспільства сильно відрізняється від психології нашого сучасника. Нагадаємо, що, на думку Лазурского, характер - це, перш за все, інструмент адаптації до умов зовнішнього середовища.

Психіатр, Ерік Берн ще в середині ХХ століття довів, що за допомогою казок батьки програмують життєвий сценарій дитини. Проаналізувавши велику кількість життєвих історій своїх пацієнтів, Берн наочно продемонстрував, як в житті сучасних людей здійснюються сценарії «Червоної шапочки», «Попелюшки» та інші.

Припускаю, що казка «Колобок» також є кодом, що зберігає певний варіант життєвого сценарію. Берн підкреслював, що казки написані «марсіанською мовою», а Жак Лакан стверджував, що міф і сновидіння не тільки говорять мовою поезії, а й підкоряються однаковим законам. Отже, на мою думку, буде правомірним застосовувати для аналізу казки інструментарій, який використовується психологами для тлумачення сновидінь.

Жив-був старий зі старою. Були вони бідні. Стара поскребла по засіках, по коморах і набрала трохи борошна, з якого і спекла Колобок. Втік Колобок від старого і старої і покотився по світу. На його шляху зустрілися заєць, вовк, ведмідь. Кожен з них погрожував Колобку, але він втік від усіх. Тільки Лисиця обдурила і з'їла Колобка.

Якби наведений текст був би наданий сновидцем, то цілком доцільним є допуск, що Колобок - це символічне відображення самого сновидіння. Ідею, що Колобок має людську природу поділяють Толстой, Кабакова, Ців'ян і інші. Тоді старий і стара - його батьки, а сам він останній, несподіваний син. Таких дітей вважали даром Богів і наділяли особливою магічною силою. Останнє, як справедливо зазначено Толстим, подається текстовою структурою: «з вікна на лавку, з лавки на підлогу, по підлозі та до дверей, через поріг в сіни, з сіней на ганок, з ганку на двір, з двору за ворота, далі і далі », така структура тексту

характерна для північноруських заговорів: «Стане раб Божий (имя рек) ...пойдет из дверей дверьми, из сеней сеньми, из ворот воротами, выйдет далече в чистое поле...» (Кемський повіт Архангельської губернії)

Володимир Даль пов'язує слово «коло» з ідеєю руху, а крім того наводить ще одне поняття «колобойство»: «Колобойство – мука с упрямым, упорным человеком. С неслухом одно колобойство. Колобойничают – поживляются то тут, то там. Колобродить – шлятся, слоняются, шатаются без дела; бродить беспокойно из угла в угол, в помеху другим; шалить, проказить, баловать от безделья».

Таким чином, в аналізованій казці представлена динаміка становлення характеру головного героя.

Розглянемо конотації персонажів, які частіше всього зустрічаються: заєць - боягузтво, вовк - злість, ведмідь - сила, лисиця - хитрість. Отже, застосуємо прийом позитивної реінтерпретації: заєць - це обережність, вовк - лють, ведмідь - сила, лисиця - винахідливість. На цьому смисловому рівні казка «Колобок» - це життєва історія останнього сина, який від бідності і безвиході відправився в «путь-дорогу», в результаті пригод подорослішав (змужнів), а в кінцівці одружився і осів на новому місці. Крім того, за класичною схемою ритуалу ініціації, запропонованою Арнольдом де Геннеп, ритуальне видалення індивіду з колективу - прикордонний період (фаза ритуальної смерті або безстатусності) - реінкорпорація в колектив, але вже в новій якості.

Перед нами типова історія життя останніх синів в дохристиянську епоху. Казки наполегливо твердять, що молодшим синам спадщини не вистачає. Залишив мельник старшому синові - млин, середньому - осла, а молодшому - чоботи (символ дороги!) Молодші сини збивалися в ватаги і відправлялися в набіг. Так було у скіфів, слов'ян, германців, норманів. Ті, хто виживав, ставали справжніми воїнами і осідали десь в нових землях.

Ще один приклад. В горах Гіндукушу живе дуже цікавий народ, що складається з світлооких, світловолосих, світлошкірих людей. Навколо них уже майже тисячоліття ісламський світ, а вони за віросповіданням язичники. Вчені вважають, що цей народ - арійський релікт, що залишився в горах Афганістану з часів переселення аріїв в Індію. А самі себе представники цього народу називають калаша. Пам'ятаєте, прислів'я: «Куди поліз зі свинячим рилом та в калашів ряд» і приказку, в якій досвідчену людину називають «тертим калачем»? Ціла країна колобків!

Отже, на цьому смисловому рівні казка «Колобок» формує цілком позитивний життєвий сценарій.

Однак, якщо казка «Колобок» - це технологія батьківського програмування долі молодших синів, що з точки зору родової громади було дуже важливим завданням, від вирішення якої безпосередньо залежала експансія нових земель, нових природних ресурсів, то в казці повинен бути мінімум ще один смисловий пласт.

Розглянемо персонажів казки через призму архетипів. Нагадую, що існують дві стратегії навчання: поступове, послідовне збільшення знань шляхом свідомого засвоєння нової інформації і навчання за допомогою імпринтингової фіксації учнем цілісного образу вчителя або іншого зразка для наслідування. У східних системах самовдосконалення цей варіант називається «гуру-йога». Імпринтингове відкладення відбувається легше, якщо

вчитель відповідає архетипу. Наприклад, при слові «волхв» спливає образ літнього чоловіка з довгим розпущеним волоссям і густою бородою; при згадці нареченої на думку спадає дівчина в білому з серпанком. Імпринтингове відкладення - дуже важлива освітня стратегія, що дозволяє не стільки набути нових знань, скільки освоїти нові вміння. У складній ситуації дитина ідентифікується із зразком для наслідування і стає ним.

Старий і стара, або дід і баба - це не тільки батьки, а й архетип родової громади. У більш широкому сенсі за цими персонажами ховається бог Рід.

Заєць - символ плодючості, життєвої енергії. У слов'ян існували уявлення, що немовлят знаходять в капусті, куди їх проносить заєць. Геродот у своїй «Історії народів» наводить випадок, як напередодні початку битви між військами персів і скіфів пробігли два зайці, протистояння довелося перенести. Слов'яни уявляли битву Правди і Кривди у вигляді двобою зайців.

Вовк - символ військової доблесті, люті та мисливського вміння. Багато індоєвропейських народів вважали себе людьми-вовками. Досить згадати слов'ян-Волотів (пізніше взяли назву лютичи), римлян, туркмен, греків-спартанців. Вовчиця вигодувала засновників Рима, перського царя Кіра, німецького героя Дітріха, слов'янського богатиря Велигора. Слов'яни називали вовками молодих воїнів, які займалися набігами. Скандинави називали воїнами-вовками (ульфхетнарами) лютих бійців, які не тільки одягалися в вовчі шкури, а й, за переказами, перетворювалися під час битви в цих тварин. Схожі легенди розповідали про козаків-характерників.

Ведмідь - символ доброти, сили і мудрості - «Мед-відаючий». Господар лісу - цар Північних лісів, ведмідь уособлює перемогу. У слов'ян - це символ жрецького стану. Символ ведмедя пов'язаний з пробудженням сил природи, трансформацією чоловічої енергії, шлюб, коли перетворююча сила може перебувати в тривалій сплячці, а потім стрепенутися, відновитися.

Лисиця - символізує еротичу, тілесну любов, грацію, хитромудрість. У казках Лисиця Патрикіївна дурить інших тварин: зайця, вовка, ведмедя, але панічно боїться півня.

У такому варіанті життєвий шлях Колобка відповідає етапам, по суті, шаманських присвят, в результаті яких неофіт набував духів-помічників. Психологічний аспект даного процесу, безсумнівно, пов'язаний з імпринтинговою фіксацією. Маленького хлопчика називали «зайчик», подорослішавши, він ставав «воїном-вовком», пізніше, зміцнівши, - «жерцем-ведмедем», і, нарешті, одружившись, засновував свій рід.

Однак, якщо наша реконструкція вірна, то повинні були зберегтися, хоча б сліди ритуалів відповідних присвят. Слід шукати аналогії в історично засвідчених обрядах. Такі аналогії існують.

Дітер Лауенштайн в своїй монографії «Елевсінські містерії» пише, що справжньою метою античних ритуалів було пробудження трьох духовних органів. Перший розміщувався в області сонячного сплетення і дарував «місту» (від слова містика) почуття любові, другий відповідав гортані і люті, третій розташовувався в центрі чола, відкриття цього органу наділяло людину мудрістю. Дивний збіг! Однак, цим збіги не вичерпуються. Як довів Лауенштайн, Елевсінські таїнства були пов'язані з культом Аполлона-Діоніса, в якому, Аполлон був уособленням Літнього Сонця, а Діоніс - зимового або нічного Світила. Але ж і Колобка багато дослідників ототожнюють то з Сонцем, то з Місяцем, тобто бачать в ньому

Аполлона і Діоніса одночасно. Додамо, що тема нічного сонця присутня в російських апокрифах і лубках.

Великі містерії Елевсіна, по суті, закріплювали попередні вікові ініціації. Лауенштайн, справедливо нарікає, що вже за часів Солона сенс і послідовність чоловічих ініціацій були греками багато в чому втрачені. Однак, фрагменти, що збереглися, дозволяють нам зрозуміти їх логіку.

Однією з найважливіших ритуальних сцен в античних містеріях була зустріч з вовками. Одягнені в вовчі шкури жерці зображували царя Вовкотварину та почет. Вони боляче, в кров били неофітів колючими батогами.

Грецькі дівчата у віці 9 років присвячувалися в таїнства Артеміді, для чого їх віддавали на навчання до храмів Богині Мисливиці, де дівчата носили буре «ведмеже» плаття, через що маленьких служительок звали ведмежатами.

Значною частиною жіночих присвят були обряди на горі Парнас. Кожна грецька дівчина хоча б раз в житті брала участь у цих ритуалах. Багато з них продовжували брати участь в них навіть після заміжжя. Місце, в якому відбувалися основні таїнства, було величезною печерою на висоті 1370 метрів, а сніжна вершина Парнасу, де здійснювалися найбільш таємничі обряди, знаходиться на висоті 2457 метри над рівнем моря. Жінки, які брали участь в цих таїнствах, були одягнені в довгі строкато-червоні вовняні спідниці під назвою «лисиці». Офіційно ці жіночі оргії були присвячені Діонісу і Аполлону, проте, їх сакральною метою було пробудження в дівчині справжньої жінки, тієї, що здатна, подібно Семелі, народити, вічно вмираючого і воскресаючого бога Діоніса.

Лауенштайн впевнений, що найбільш древніми ритуалами Елевсіна були ритуали поклоніння Великій Богині. У редукованому вигляді ці ритуали збереглися в культі Деметри і Персефони. Однак, в більш ранній час центром храмового комплексу була «каплиця» Анакторон або «Місце Владичиці». За аналогією, мимоволі пригадується, що в католицьких країнах головні храми міст часто називаються Храмами Пані, наприклад Нотр-Дам де Парі - храм пані Парижа.

Остаточного прояснити значення образу лисиці в казці «Колобок» допомагає туркменське прислів'я: «Для чоловіка ключ від Раю лежить під ногами Матері». Отримавши повне посвячення, чоловік повинен вклонитися Жінці, підняти ключ і випростатись у повний зріст. Ця традиція тримала в рамках гординю чоловіка. Таким же бачила шлях лицаря середньовічна європейська традиція. Цікаво, що після завершення містерій елліни причащалися медовими коржами, що готувалися за таємничими рецептами.

Однак у казки «Колобок» є ще один смисловий рівень. Дитина як зразок для наслідування обирає не просто тварин, але самих Богів. У такому випадку, у образі зайця постає Дажбог, у вовкові - Перун, у ведмеді - Велес, а лисиця виявляється Макошею.

Володимир Даль наводить ще одне значення слова колобок. Як було сказано вище, жіноча форма колобка - галушка. Так ось, за Далем: «Клецки – детская игра: плюют сквозь пальцы; а кто заплюет свой палец, тот клецка, и тому ловить прочих.»

Гра «галушка» - це надзвичайно важлива деталь! Справа в тому, що крім, розглянутих раніше, вербальної і харчової, існує ще одна кодова система, що дозволяє зберегти і передати сенс казки, мова йде про людське тіло, а точніше руку. Лев Рудольфович Прозоров показав існування п'ятибожжя у слов'ян, кельтів, германців, індов, персів.

Використання тілесної кодової системи - найбільш надійний спосіб зберегти сакральні знання. Тому п'ятибожжя ми знаходимо також в європейській і індійській хіромантії. Як приклад, навожу чоловічий варіант тілесного коду слов'янського п'ятибожжя. Безіменний палець - Дажбог, вказівний - Перун, середній - Велес, а великий палець, як і зазначено в казці, - Макош.

Кабакова (1994) в своїй статті про поскрьобишів пов'язує їх з мізинцем, а властиві їм магічні здібності пов'язує з особливим зв'язком з матір'ю (мамині синочки). Можна згадати і казку «Хлопчик з пальчик», що сюжетно нагадує пригоди Колобка. В багатьох казках мізинцю відводиться особлива роль, але тільки в казці «Колобок» наводиться тілесний код всіх п'яти структурних архетипів.

Повертаючись до дитячої гри «галушка» слід відзначити, що це ще один кодовий канал - «ігровий». В ході цієї гри, на символічному рівні, діти пускають згусток слини - колобка - між пальцями, кожен з яких уособлює казкового персонажа. Той, чий колобок застрягне, - тому і водити.

На завершення хочу торкнутися коду колів у казці. Як вже було сказано, метою Елевсинських містерій було пробудження трьох духовних органів в системі жіночих структурних архетипів - це органи Афродіти, Артеміді, Афіни, саме, ця тріада, на думку Лауештайна, полягала в образі Великої Богині. У методі Позитивної Динамічної Психотерапії ми говоримо про наявність трьох принципів, кожен з яких можна проілюструвати відповідним структурним архетипом, і які, за аналогією з ведичними гунами, відповідають трьом основним кольорам.

Принцип «Надії» - орган Афродіти - синій колір - гуна Тамас. Як Афродіта вийшла в піні з моря, так і Колобок з'явився з борошна, що стара нашкрябала в синіх сутінках засік, нашкрябала по коробах. У західнослов'янських мовах короб - це корабель. Очевидний натяк на морське походження.

Принцип «Динаміки» - орган Артеміді - червоний колір - гуна Раджас. Червоний колір символізує лють Артеміді, в слов'янських мовах затятий синонім червоного. Лють в духовному центрі Артеміді трансформується в мову. Краснобай - красномовний прихильник красивих фраз. Червоний колір це ще і символ розвитку, руху.

Принцип «Гармонії» - орган Афіни - золотий колір - гуна Сатва. Золоте волосся Афіни, є одним з найважливіших атрибутів, який вказує на місцезнаходження духовного органу - по центру чола і трохи вище брів. Буддисти дотримуються тієї же локалізації, вони вважають, що це сила, що видаляє незнання і затемнення розуму, сила, яка сприяє розвитку однозначного світогляду.

У методі Позитивної Динамічної Психотерапії ведичному поняттю «недвозначність» відповідає термін, запропонований Мартіном Хайдеггером - «positum» - сприйняття світу, як певної фактичної данності - реальності.

У цьому ключі казка відкриває ще один сенс - розвиток особистості через послідовну реалізацію трьох принципів. Особистісне зростання, як «Динаміка» від «Надії» до «Гармонії».

Повертаючись до фіналу казки: Лисиця - єдина, хто не тільки вступає з колобком в розмову, але і підтримує діалог. Жак Лакан показав, що вміння підтримувати діалог - це найважливіший критерій дорослої, здорової особистості. Цікава символіка жесту лисиці - висовування язика. «Спасибі, колобок! Славна пісенька, ще б послушала! Сядь-но на мій

язичок...», - сказала лисиця і висунула свого язика». Демонстрація язика, практично у всіх народів, несе чуттєвий, експресивний підтекст. Це може бути демонстрація приязні, захоплення, сексуальності і т.д. Навіть в ситуації, коли цей жест використовується в якості оберега, він має сексуальний підтекст - як захист людина використовує енергію Великої Богині.

Таким чином, сюжет казки закріплюється (тим самим забезпечується не тільки донесення ідеї нескінченного ланцюга життя, а й поглиблюється гіпнотична індукція), адже починається вона з архетипів старого і старої.

Отже, перед нами постає своєрідна енциклопедія різноманітних кодів, яка слугувала інструментом виховання для багатьох індоєвропейських народів. Виступаючи модифікатором світогляду для безлічі послідовних поколінь протягом тисячоліть, «Колобок» є невід'ємною частиною нашої культури і значною мірою впливає на наше життя. Він не тільки є повчальним у прямому сенсі, а й накладає свій відбиток на підсвідомість людини, що зумовлює коригування поведінки навіть у дорослому віці.

Література

1. Афанасьев А.Н. Колобок // Народні російські казки. Повне зібрання в одному томі. - М.: Альфа-книга, 2008. - 1087 с.
2. Ван Геннеп А. Обряди переходу. М.: Східна література РАН, 2002. - 200 с.
3. Кабакова Г.І. Про Поскрєбишев, мізинця та інших мамині синочки // Жива старовина. 1994. № 4. С. 34-36.
4. Лауенштайн Д. Елевсінські містерії. М.: Еніґма, 1996. - 368 с.
5. Лозовская Н.В. Персональний сайт: Психолінгвістика тексту. Казка і робота пам'яті. -<http://lozovska.narod.ru/index.html>
6. Мершавка В. «Колобок». Буквальна, архетипова, натуральна, ритуальна і етимологічний інтерпретації. - <http://www.jungland.ru/node/2919>
7. Мершавка В. «Колобок». Психоаналітична інтерпретація. - <http://www.jungland.ru/node/2921>
8. Неклюдов С.Ю. До питання про фольклор і обряди // Міф, символ, ритуал. Народи Сибіру. [36. статей в честь Е.С. Новик.] М.: РДГУ. 2008, С. 11-22
9. Новік Е.С. Обряд і фольклор в сибірському шаманізмі. Досвід зіставлення структур. М.: Східна література РАН, 2004 року (1-е изд.. ГРВЛ Наука, 1984).
10. Орлов В.Б. Причастя сонцем. - <http://history-ryazan.ru/node/5438?page=0%2C0>
11. Прозоров Л.Р. Русь язичницька. М.: Яуза-Ексмо, 2009. - 544 с.
12. Прозоров Л.Р. Російська хіромантия - пантеон на долоні <http://www.perunica.ru/ozar/1028-russkaya-xiromantiya-ili-panteon-na-ladoni.html>
13. Слабінський В.Ю. Сімейна позитивна динамічна психотерапія. - СПб.: Наука і Техніка, 2009. - 464 с.
14. Толстой Н.І. Секрет Колобка // Жива старовина. 1995. № 3. С. 41-42
15. Фефелова Ю.Г. Я на вулиці мешен, я на сонечку печений ... (Казковий текст на кордоні ритуалу і гри) // Традиційні моделі в фольклорі, літературі, мистецтві. СПб., 2002. С. 192-205.
16. Шахермайр Ф. Олександр Македонський. М.: Наука, 1984. - 384 с.
17. Ців'ян Т.В. Фатальний шлях Колобка // Мова культури: семантика і граматика. М., 2004, С. 310-321.